

İntihal / Plagiarism

This article was checked by

programında bu makale taranmıştır

Makale Bilgisi / Article information

Makale Türü / Article types	: Araştırma Makalesi / Research article
Geliş Tarihi / Received date	: 22.01.2025
Kabul Tarihi / Accepted date	: 17.06.2025
Yayın Tarihi / Date published	: 20.06.2025

Atıf / Citation

Kerimova, X. (2025). XX Əsrin Əvvəllərində Azərbaycan Uşaq Ədəbiyyatında Folklor Üslubu. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRK LAD)*. 9. Cilt, 1. Sayı, 129-137.

**XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCAN UŞAQ ƏDƏBİYYATINDA
FOLKLOR ÜSLUBU**

Folklore style in Azerbaijani children's literature of the early 20th century

XURAMAN KƏRİMOVA¹

Öz

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda maarifçilik hərəkatı genişləndi. Bu, ölkədə uşaq ədəbiyyatının yaranması və inkişafına güclü təkan verdi. Həmin dövrün pedaqoq-ədəbləri bədii yaradıcılıqları ilə milli özünüdərk prosesinə çox dəyərli töhfələr verdilər. Onlar Azərbaycan folklorunun müxtəlif janrlarından və mövzularından istifadə etməklə uşaq ədəbiyyatının ən diqqətçəkən nümunələrini yaratdılar. Şifahi xalq ədəbiyyatından bəhrələnən milli uşaq poeziyasının həmişəyaşar nümunələri məhz bu dövrdən yaranmağa başladı. Azərbaycan folklorundan tapmaca, layla, sanama, düzgü, yanıltmac, qaravəlli uşaq yazarlarının daha çox istifadə etdikləri janrlar idi. Dastanlar, xalq nağılları, əfsanə və rəvayətlər onların yaradıcılıqları üçün ən yaxşı mövzu mənbəyi oldu. Bu əsərlərin hər biri bu gün də dil və üslub, forma və məzmun, ahəng, eləcə də həcm baxımından uşaqları asanlıqla özünə cəlb edə bilər. Ötən əsrin əvvəllərində Azərbaycan məktəblərində müəllimlərin dərslə istifadə edə biləcəyi, pedaqoji tələblərə cavab verən, uşaqların maraqlarına, düşüncə tərzinə münasib olan bədii əsərlər, demək olar ki, yox idi. O dövrün pedaqoq-ədəbləri ilk uşaq əsərlərini əsasən şagirdlərin dərslərində istifadə etməsi üçün yazmışlar. Bu ədəbi nümunələr əsasən əxlaqi-didaktik mövzudadır, milli-mənəvi dəyərləri təbliğ edir, dünyagörüşünün zənginləşməsinə xidmət edir. Mikayıl Müşfiq, Abdulla Şaiq, Abbas Səhhət, Mirzə Ələkbər Sabir və başqaları folklor üslubunda yazılmış ilk uşaq əsərlərinin müəlliflərindəndirlər.

Açar sözlər: uşaq ədəbiyyatı, maarifçilik, folklor üslubu, şeir, uşaq yazarları

¹ Dr, AMEA Folklor İnstitutu

E-Posta: kerimova.xuraman@rambler.ru

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-7291-0828>

Abstract

In the early 20th century, the enlightenment movement in Azerbaijan expanded significantly, providing a strong impetus for the emergence and development of children's literature in the country. The educators and writers of that period made invaluable contributions to the process of national self-consciousness through their literary creativity. By drawing on various genres and themes from Azerbaijani folklore, they created some of the most notable examples of children's literature. Enduring exemplars of national children's poetry—rooted in oral folk traditions—began to emerge during this period. Traditional genres such as *tapmaca* (riddles), *layla*, *sanama* (counting-out rhyme), *duzgu*, *yanıltmac* (alliteration), and *qaravalli* were among the forms most frequently employed by children's literature authors. Epics, folk tales, legends, and narratives provided the best thematic source material for their creative works. Each of these works continues to attract young readers today in terms of language and style, form and content, rhythm, as well as overall appeal. At that time, there were virtually no literary works available for classroom use in Azerbaijani schools that met pedagogical requirements and resonated with the interests and thought processes of children. The educators and writers of the period primarily composed the first children's works for use in the educational process. These literary examples predominantly address moral and didactic themes, promote national and spiritual values, and contribute to the enrichment of one's worldview. Mikayıl Müşfiq, Abdulla Şaiq, Abbas Səhhət, Mirzə Ələkbər Sabir, and others, are counted among the authors of the earliest children's works written in the folklore style.

Keywords: children's literature, enlightenment, folklore style, poetry, children's literature authors

1. Giriş

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda maarifçilik dalğası gücləndi və uşaq ədəbiyyatına ciddi ehtiyac yarandı. Həmin dövrdə intensiv şəkildə uşaqlar üçün əsərlərin yazılması bu ehtiyacdən qaynaqlanırdı. İlk maarifçi yazarlarımız öz nümunəvi əsərləri ilə Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının təməlini qoymuş, yetişməkdə olan nəslin maariflənməsinə ləyaqətlə xidmət etmişlər. Araşdırmalardan məlum olur ki, onların yaradıcılıqlarının əsasını folklor üslubunda yazılmış əsərlər təşkil edir. Milli uşaq şeirlərimizin ən gözəl inciləri məhz Azərbaycan maarifçiliyinin ilk illərində müəllim kimi fəaliyyət göstərən yazarlarımız tərəfindən yaradılmışdır. Keçən əsrin əvvəllərində şagirdlərin istifadə edə biləcəyi dərsliklər, pedaqoji cəhətdən yararlı materiallar yox dərəcəsində idi. Dövrün pedaqoq-ədipleri uşaq əsərlərini elə bu məqsədlə yazmış və həmin materiallardan sinifdə dərs zamanı istifadə etmişlər. Uşaqlar üçün yazılmış həmin əsərlərin, demək olar ki, böyük əksəriyyətində folklor motivlərindən istifadə edilmişdir. Milli-mənəvi dəyərlərin təbliği, vətən sevgisi, xalq məişətinin təsviri, təbiət gözəlliklərinin tərənnümü və s. bu nümunələrin əsas mövzusu olmuşdur. Ana dilinin gözəllikləri, sözlərin təsir gücü və ifadəliliyi folklor nümunələrində bütövlükdə öz əksini tapmışdır. Ədiplerimiz də yazılı ədəbiyyatda bu gözəllikdən bol-bol istifadə etmişlər. Görkəmli ədiplerimizdən Mikayıl Müşfiqin, Abdulla Şaiqin, Abbas Səhhətin, Mirzə Ələkbər Sabirin uşaq əsərləri bu gün də böyük maraq və sevgi ilə öyrənilir. Onların bir çox əsərləri elə folklor statusunda çıxış edir – dildə-ağızda gəzir. Uşaqlar onlar üçün yazılmış bu əsərləri təkrar-təkrar söyləyir və demək olar ki, həmişə xatırlayırlar.

2. Folklor üslubunda yazılmış uşaq əsərləri

Folklorşünas Qara Namazov XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının yeni inkişaf yoluna qədəm qoyduğunu göstərir və bu sahədə görkəmli ədiblərimizdən Mirzə Ələkbər Sabir, Rəşid bəy Əfəndiyev, Abbas Səhhət, Süleyman Sani Axundov, Abdulla Şaiq və başqalarının böyük xidmətləri olduğunu yazır. Alim bu ədiblərin yaratdıqları yeni uşaq ədəbiyyatı nümunələrinin, ilk növbədə, xalqın şifahi söz səhnəsindən bəhrələndiyini vurğulayır (Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı antologiyası, 2005: 7).

Maarifçi ədiblərin yaradıcılığında əxlaqi-didaktik mahiyyətli əsərlər aparıcı mövqe tuturdu. Müəlliflər bəhs etdikləri mövzulara həm də pedaqoji aspektdən yanaşırdılar. Uşaq yazarlarımızın yaradıcılığında milli folklorumuzun bir çox mövzu və janrları mənbə rolunu oynamışdır. Onlar folklor süjetlərindən və klassik ədəbiyyatın imkanlarından məharətlə istifadə edərək yetişməkdə olan nəsil üçün əxlaqi dəyərlər aşılان, yeni biliklər verən, müəyyən bacarıqlar aşılان əsərlər yaratmışlar. Azərbaycan sovet ensiklopediyasında uşaq ədəbiyyatı haqqında verilən izaha nəzər salaq: “Uşaq ədəbiyyatı əsərləri xeyirxah, mərd və cəsur qəhrəmanları, maraqlı süjet və kompozisiyası, anlaşılqı, sadə və aydın bədii ifadə vasitələri, səlis dili ilə seçilir. Uşaq ədəbiyyatı folklor qaynaqlarından bəhrələnir” (Uşaq ədəbiyyatı, 1986: 475).

Folklorun nağıl, əfsanə, rəvayət, lətifə, tapmaca, yanıltmac və s. janrlarından istifadə etməklə ədiblərimiz uşaq ədəbiyyatını yeni nümunələrlə zənginləşdirmişlər. Bununla bağlı Xanım Mustafayeva yazır: “Bəzən xalq nağılları, rəvayət və əfsanələrini sadələşdirib uşaqların istifadəsinə verirlər. Azərbaycan maarifçiləri A.Səhhət, A.Şaiq, S.S.Axundov, M.Ə.Sabir, C.Məmmədquluzadə folklor janrlarının bir qismi üzərində işləyərək onları uşaqların istifadəsinə veriblər” (Mustafayeva, 2011: 35).

Uşaqlar üçün yazan ədiblərimizin müraciət etdikləri mövzular içərisində folklor motivləri ilə yanaşı, təbiət mövzusu da mühüm yer tutur. Bu mətnlər uşaqların ana dilimizin zənginlikləri, ətraf aləmlə yaxından tanış olmalarına, dünyagörüşünün artmasına şərait yaradır. Bu əsərlərdə sözə daha həssas yanaşma duyulmaqdadır. Müəlliflər mətn boyu sanki söz oyunu nümayiş etdirir. Musa Adilov və Vəqif Mərdanov uşaq şeirində söz oyununun xüsusi rolu olduğunu qeyd edərək yazırlar: “Tapmaca, təmsil, alliterasiya (yanıltmac – X.K.), qafiyə, ritm, sözdüzəltmə və s. – bunların hamısı uşaq şeirinin “oyun” səciyyəli olduğunu əks etdirir. Bu söz oyunlarının bir növü də məna ilə, sözün çoxmənalılığı ilə əlaqədardır” (Adilov, Mərdanov, 2019: 100).

Görkəmli şairimiz Mikayıl Müşfiqin yaradıcılığında “Şəngülüm, Şüngülüm, Məngülüm” mənzum nağılı özünəməxsus yer tutur. O, eyniadlı xalq nağılının motivləri əsasında sözügedən mənzum nağılı yazmışdır. Müəllif nağılın başlanğıcında “biri varmış, biri yoxmuş” ənənəvi nağıl formulundan istifadə etmiş, məqamı çatdıqca “az getdilər, üz getdilər, dərə, tərə, düz getdilər” və s. formullara müraciət etmişdir. Yəqinlik üçün nümunələrə nəzər salaq:

Biri varmış, biri yoxmuş,

Yoxsulların dərdi çoxmuş.

Saqqallı bir keçi varmış,

Gəzdiyi yer qayalarmış.

Dağdan dağa atlanaraq,

Hər zəhmətə qatlanaraq,

Yaşarmış öz əməyilə.

Başqasının köməyilə

Dolanmaqdan utanarmış.

Onun üç yavrusu varmış (Müşfiq, 1973: 7).

Az getdilər, üz getdilər,

Dərə, təpə, düz getdilər.

Yaxında bir qazı vardı,

İnsafsız və tamahkardı (Müşfiq, 1973: 15) və s.

Uşaqlar xalq nağıllarını hansı maraqla dinləyirlərsə, bu cür mənzum nağıllara da eləcə diqqət yetirirlər. Onların sevimli qəhrəmanları Şəngülüm, Şüngülüm, Məngülüm Müşfiq qələmi ilə bir az da cilalanmış, ahəngi daha ritmik, nağıl daha diqqətçəkən olmuşdur. Akademik İsa Həbibbəyli uşaqlar üçün yazılmış əsərlərin onların həyatındakı rolu haqqında yazır: “Zəngin uşaq folkloru və uşaq maarifçi ədəbiyyatı bütün nəsillərin formalaşması və inkişafına istənilən ən yaxşı məktəbdən çox təsir göstərmişdir” (<https://science.gov.az/az/news/open/13362>).

Abdulla Şaiqin Azərbaycan ədəbiyyatı və maarifçiliyi tarixində özünə-məxsus dəst-xətti olan ziyalılarımızdandır. Həm müəllim, dərslük müəllifi, həm də şair, yazıçı olan ədibin Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının yaranması və təşəkkül tapmasında böyük rolu olmuşdur. Milli uşaq şeirimizin banisi sayılan pədaqoq-ədib xalq ədəbiyyatı ilə yazılı ədəbiyyatımız arasındakı tarixi və məntiqi əlaqəni bərpa etmiş, xalq ədəbiyyatının bir sıra süjet və motivlərindən bol-bol bəhrələnmişdir. O, 1906-cı ildən başlayaraq Azərbaycan milli uşaq poeziyasının həmişəyaşar incilərini yaratmışdır.

Abdulla Şaiq Azərbaycan xalq ədəbiyyatının motivləri əsasında “Tıq-tıq xanım”, “Yaxşı arxa”, “Tülkü həccə gedir”, “Şələquyruq” kimi mənzum nağıllar yaratmışdır. Müəllif yaxşı bilirdi ki, uşaqlar belə əsərlərə daha çox maraq göstərir. Dilşünas alimlər Musa Adilov və Vaqif Mərdanovun fikirlərinə görə, xalq dilinə daha çox müraciət edən sənətkarların şeir dili obrazlılıq baxımından daha zəngin olur. Onlar Abdulla Şaiqin xalqın gündəlik məişətində, adi danışqda bol-bol işlətdiyi ifadələrə üstünlük verməsi ilə fərqləndiyini qeyd edirlər (Adilov, Mərdanov, 2019: 212).

Firidun bəy Köçərli də Abdulla Şaiqə yazdığı məktublarında onun bu məharətini xüsusi olaraq qeyd edir, mövzusu məişətdən götürülmüş, sadə dildə yazılmış əsərlərinə yüksək qiymət verir. O yazır: “Bu kitabçalar balaca uşaqları ana dilində oxumağa həvəsləndirib, onların vücu-ğunda olan təbi-şeyriyyəni və şairlik hisslərini oyadıb hərəkətə gətirməyə səbəb ola bilirlər. Ona binaən xırdaca uşaqlar üçün yazılan nağıl və hekayələr nə qədər asan və sadə olsa, nə qədər açıq dildə yazılsa və uşaqların fəhminə yaxın olsa, bir o qədər mənzurda olan mətləblər artıq dərəcədə hasilə gəlib yaxşı meyvələr gətirər” (Şaiq, 1978: 403). Abdulla Şaiq uşaq psixologiyasını yaxşı bilirdi. Ona görə də uşaq əsərlərində onların ruhunun ehtiyac duyduğu məqamlardan bəhs etmişdir. Adətən mücərrəd məfhumları dərk etməkdə uşaqlar çətinlik çəkirlər. Onlar tanıdıqları əşyaların adlarını ilk eşitdikləri zaman, yəni görmədən belə aydın şəkildə təsəvvür edir, həmin məfhum haqqında söylənilənləri asanlıqla dərk edirlər. Elə bu səbəbdən də uşaqlar üçün yaradılan əsərlərin leksikasını mücərrədlikdən uzaq – konkret məfhumlar təşkil edir. Adətən uşaq yazarları da, xalq ədəbiyyatında olduğu kimi, buna xüsusi əhəmiyyət verir və ciddi şəkildə riayət edirlər. Abdulla Şaiqin əsərlərində bu əlamətləri aşkar görürük. Onun “Xoruz”, “Keçi”, “Dovşan”, “Qərənfil”, “Bənövşə”, “Zanbaq”, “Qızılgül” kimi

şeirlerini uşaqlar məmnunluqla oxuyub-öyrənirlər. Bu əsərlər əksərən təsviri xarakterdədir və mənərdə uşaqlar üçün qaranlıq olan heç nə yoxdur. Onlar bu məfhumlarla hələ kiçik yaşlarından tanışdırlar. Müəllifin “Mahni” adlandırdığı “can gülüm, can, can” rədifli şeirinə nəzər salaq. Şeir nikbin ruhdadır: günəşin dogması və ondan doğan təəssürat sevinc hissilə, oynaq bir ritmlə təsvir edilir:

Doğdu günəş qırmızı,
Can gülüm, can, can!
Topladı oğlan qızı,
Can gülüm, can, can! (Şaiq, 1984: 321)

Şeirdə folklor üslubu aşkar görünür. Həmin nümunənin xalq arasında mövcud olan variantı belədir:

Doğdu günəş qırmızı,
Can gülüm, can, can.
Qovladı oğlan qızı,
Can gülüm, can, can (Saləddin, 1969: 16-17).

Folklorşünas Ramazan Qafarlının tədqiqatları sırasında bu xalq şeriri ilə bağlı araşdırma da yer alır. O yazır ki, “Can gülüm, can, can” gənc oğlanla qızın deyişməsi şəklində olan bir nəğmədir. Baxmayaraq ki, oynaq, əyləncəlidir, nəğmənin mətnində uşaqların yaş səviyyəsinə uyğun olmayan ifadələr çoxdur. Buna görə də alim sözügedən nəğməni uşaq əsəri hesab etmir (Qafarlı, 2013: 70).

Lakin Abdulla Şaiq şeirin şən, oynaq ritmini və “can gülüm, can, can” təkrarlarını saxlamaqla bu gün də dildə-ağızda gəzən və heç vaxt unudulmayan bir uşaq şeiri yaratmışdır:

Hər birimiz bir çiçək,
Can gülüm, can, can!
Bir bağçanın ulduzu,
Can gülüm, can, can! (Şaiq, 1984: 321)

“Mahni”də də, folklor mətnində olduğu kimi, hər misradan sonra xorla söylənilən “can gülüm, can, can” misraları gəlir. Bu ifa zamanı uşaqlar sevinir, şənlənir, əylənirlər. Şeirdə “can gülüm, can, can” təkrarı – xüsusən də bu misraların xorla müşayiət olunması şeiri daha da cazibəli edir. Böyük rus mütəfəkkiri Vissarion Belinski də surətlərin, rənglərin və səslərin obrazlı dillə ifadəsinin uşaq-lar üçün çox gərəkli olduğunu qeyd edir (Belinski, 1948: 132). Azərbaycan xalq rəqslərindən “Yallı”, xalq nəğmələrindən olan “Haxışta”, “Gülüm, hey” insanlar arasında birlik yaradır və həmrəylik hissləri formalaşdırır. “Haxışta” və “Gülüm, hey” lirik nümunələrində qeyd etdiyimiz söz və ifadələr hər misradan sonra xorla ifa edilir. Harmonik ifa tərzinin insanlarda yaratdığı müsbət emosiya onları doğmalaşdırır, aralarındakı səmimiyyəti artırır. “Mahni”də də milli folklordan qaynaqlanan həmin ritmik tərz açıq-aydın duyulur.

Müşahidələr nəticəsində bu qənaətə gəlinmişdir ki, uşaqları yazıçı qələmi ilə cilalanmış nağıllara daha çox maraq göstərir, bu cür mətnləri daha asanlıqla dərk edirlər. Abdulla Şaiq “Tıq-tıq xanım” mənzum nağılını “Pıspısa xanım və Siçan bəy” xalq nağılı əsasında yazmışdır. Baxmayaraq ki, bun-ların hər ikisi mükəmməl bədii nümunələrdir, amma orta məktəb dərslərlərində, bir qayda olaraq, “Tıq-tıq xanım” mənzum nağılı verilir. Söyləmə prosesində baş verə bilən bir çox pərakən-dəlirlər, fikir dağınıqlığı bu mətnə yoxdur. Bunların hər ikisində –

həm xalq, həm də müəllifli nağıl eyni məzmunadadır: Tıq-tıq xanım küsəyəndir, lovğadır; bəzənib-düzənib, ayağına fındıq qabığından başmaq geyinib dost axtarışına çıxır; amma nə onunla dost olmaq istəyən çobanı, nə də tülkünü bəyənir; axırda Siçan bəyə razılıq verir; lakin bu dostluq uzun sürmür. Lovğalıq, küsəyənlilik Tıq-tıq xanımın məhvinə səbəb olur.

Abdulla Şaiq uşarlar üçün yazdığı əsərlərində müxtəlif əxlaqi nəticələr verir və uşaqların diqqətini buna cəlb etməyə çalışır.

Romantizminin görkəmli nümayəndələrindən olan Abbas Səhhət uşaq ədəbiyyatının inkişafında da böyük rolu olmuşdur. Onun uşaqlar üçün yazdığı əsərlər bu gün də dillər əzbəridir. Uşaqların yaş psixologiyasını dərindən bilməsi ədibin əsərlərinin mükəmməliyini daha da artırmışdır. Abbas Səhhət yaradı-cılığı ilə ilk tanışlıq uşaq bağçalarından, orta məkrəbin ibtidai təhsil illərindən başlayır. Şairin “Yaz”, “Quşlar”, “Payız çağında”, “İki uşaq”, “Tənbəl”, “Cücələr”, “Ayı və arılar”, “Yay səhəri”, “Ana və bala”, “Güllərin bəhsi” və digər əsərləri uşaqların hələ kiçik yaşlarından həvəslə öyrəndikləri şeirlərdəndir. Dilinin sadə olması, aydınlığı, səmimiliyi bu əsərlərin əsas xüsusiyyətləridir. Abbas Səhhət həm də didaktik mövzuda yazılmış təmsillər müəllifidir. Şairin “Tülkü və meymun”, “Uşaq və Aslan”, “İt və Kölgəsi” təmsillərində acgözlük, tamahkarlıq, tənbəllik, lovğalıq kimi mənfi xüsusiyyətlər ifşa edilir, qoçaqlıq, həqiqətpərəstlik, etibar kimi mənəvi dəyərlər təqdir olunur. Bu şeirlərin özünəməxsus musiqisi var. O, 1912-ci ildə “İki dana” təmsilini yazmışdır. Əxlaqi-didaktik mövzu-da olan bu əsərdə ağıllı məsləhəti qəbul etməyən son aqibəti təsvir olunur. Şeirnin məzmunu belədir: iki dana otlamağa gedir; yeyib doyandan sonra dananın biri uzanıb yatır; o biri dana yatan danaya deyir ki, dur, gedək; amma yatan dana tənbəllik edir, hələ tezdir, deyir; o biri dana kəndə qayıdır; yatan dananı gecə qurd parçalayır; səhər ondan xəbər tutmağa gələn dana belə bir mənzərənin şahidi olur:

Yoldaşı gəldi səhər,

Ta ondan tutsun xəbər.

Gördü ki, o can verir,

Rəhmi gəlib dindirir:

– Ay dana, dana dartadır.

– Dindirmə, dərdim artadır.

– Mən sənə dedim, gəl gedək,

Sən niyə dedin, ertədir? (Səhhət, 2005: 176)

Bu mətn mövzusu, dil və üslub xüsusiyyətlərinə görə xalq şeirindən heç də fərqlənmir. Təmsildə güclü qafiyə və alliterasiya olması səslənmədə bir nəغمə təəssüratı yaradır. Ritm, oynaq ahəng, azsaylı hecalar, aydın fikir, dialoqların təbiiliyi – bunların hər biri uşaqların diqqətini cəlb edir. Onlar ilk dil açdığı vaxtlardan eşitdikləri bu cür şeirləri asanlıqla yadda saxlaya bilirlər.

Abbas Səhhətin “Ana və bala” şeirində də yuxarıda qeyd etdiyimiz xüsusiyyətlər özünü göstərir. Müəllif öz misralarından sonra ananın dilindən söylənilən dörd bənd nazlamayı şeirə daxil etmiş, bununla da yazılı və şifahi ədəbiyyatın harmoniyasını yaratmışdır. Şair deyir:

Uşaq yatmayır,

Baxır ağlayır.

Anası onu

Belə oxşayır:

“Dağda darılar,

Sünbülü sarılar,

Qoca qarılar

Bu balama qurban.

Dağın maralı,

Gözü qaralı.

Dünyanın malı

Bu balama qurban” (Səhhət, 2005: 175).

Övlada məhəbbəti, ana sevgisini tərənnüm edərkən şair öz fikirlərini də şeirdə istifadə etdiyi folklor mətnin – nazlamanın heca sayına uyğun olaraq beşhecalı misralarla vermişdir.

Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının inkişafında Mirzə Ələkbər Sabir özünəməxsus dəst-xətti ilə yadda qalmışdır. Onun “Uşaq və buz”, “Yaz günləri”, “Cütçü”, “Ağacın bəhsi” və başqa bu kimi şeirləri dilinin sadəliyi, danışq üslubuna yaxın olması və xüsusən də ahəngi ilə fərqlənir. Şairin şeirlərində folklor motivləri aparıcı mövqeyə malikdir. Sabir tədqiqatçısı Əli Saləddin şairin ədəbi mövqeyi haqqında yazır: “Şifahi ədəbiyyatdan istifadə və eyni zamanda şifahi ədəbiyyata təsir Azərbaycanın klassik yazıçılarının yaradıcılıqlarında özünü daha qabarıq göstərir. Hərəsinin öz yolu ilə irəliləməsinə baxmayaraq, həm yazılı, həm də folklor əsərləri bir-birilə təsirlənə-təsirlənə inkişaf etməkdədir ki, bu ədəbi hadisəni özündə qabarıq şəkildə təzahür etdirən şairlər arasında Sabir də birinci yerlərdən birini tutur” (Saləddin, 1969: 1-5).

Mirzə Ələkbər Sabir qələmində söz başqa libas geyinir. Eyhamlı dil onun yaradıcılığının əsasını təşkil edir. Sabir folk-lorun layla, tapmaca, lətifə və digər janrlarından istifadə etməklə satirik üslubda elə əsərlər yazmışdır ki, oxucu onun eyhamını çox asanlıqla duya bilir. Şair əsərlərində atalar sözləri, zərbi-məsəl-lər, idiomatik ifadələrdən daha çox istifadə etmişdir. Lakin bu nümunələri əks mənada işlətməklə oxucunun diq-qətini demək istədiyi fikrə cəlb edə, fikrini daha kəsə yolla çatdırma bilmişdir. Sabir yazır:

Çırmanırıq keçməyə çay gəlməmiş,

Başlayırıq qızmağa yay gəlməmiş.

Söz verərik indi – bir ay gəlməmiş

Asta qaçıb dürtülərək xəlvətə,

Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə?! (Sabir, 1980: 202)

Şair şeirdə neçə-neçə folklor nümunəsini ortaya çəkərək bu ifadələrin arxasında dayanan fikirlərini oxucuya daha aydın çatdırma bilmişdir. Azərbaycanda xalq arasında fəal şəkildə işlənən “Tələsən təndirə düşər”, “Söz verdin, əməl et”, “Kişi sözünün ağası olar” kimi xalq hikmətləri bu şeirdən çıxan əsas nəticələndir. Şeirdə atalar sözlərini əks mənada işlətməklə o, yersiz hərəkətləri, tələskənliyi, verdiyi vədi danmaq, namərdlik, qeyrətsizlik kimi mənəviyyata zidd xüsusiyyətləri eyhamlı dillə ifşa edir. Ümumiyyətlə, Sabirin bu sıradan olan şeirləri yeniyetmələr üçün uzun-uzadı öyüd-nəsihətlərdən daha faydalıdır.

Sabirin bütün şeirlərində, həmçinin başqa dillərdən etdiyi tərcümələrdə xalq şeirinin ahəngi hiss olunur. Elə buna görə də onun yazdığı əsərlər hər kəsin dilində nəğmə kimi dolaşmaqdadır. İvan Krilovun “Qarğa və tül-kü” təmsili dilimizə çox uğurla tərcümə

edilmişdir. Təmsilin mətni Azərbaycan dilinin ahənginə çox məhərətlə uyğunlaşdırılmışdır, hətta şeirin tərcümə olduğunu düşünmək çətindir:

Olmasaydı cahanda sarsaqlar,

Ac qalardı, yəqin ki, yaltaqlar (Sabir, 1980: 386).

Təmsilin sonundakı bu aforistik ifadə oxuculara ağılın nəfs üzərində qələbəsinə göstərir. Ümumiyyətlə, şairin bütün əsərlərində yalnız Sabir şeirini səciyyələndirən xüsusi bir musiqi var. Onun şeirlərinin canına hopmuş bu musiqi milli folklordan gələn ahəngdir. “Uşaq və buz”, “Ağacların bəhsi”, “Cütçü”, “Yaz günləri” və digər şeirlərini uşaqlara sevdiren, hər şeydən əvvəl, bu musiqidir. Sabir müəllim idi, o, uşaqların fikir dünyası ilə yaxından tanış idi. Yaratdığı əsərlərdə də onların maraqlarını nəzərə almışdır. “Ağacların bəhsi” şeirində Alma, Palıd və Şam ağaclarının bir-biri ilə bəhsi – özlərini öyməsi təsvir edilmişdir. Şair bu səhnəni yaratmaqla lovgalıq, eqoizmi, mənəm-mənəmliyi ifşa edir və bu cür davranışın qusurlu olduğunu uşaqlara ustalıqla diqtə edir. Həm də elə diqtə edir ki, heç bir uşaq bu ahəngə biganə qala bilmir, böyük maraqla onu oxuyur, öyrənir.

3. Nəticə

Apardığımız araşdırmalardan bu qənaətə gəlmək olur ki, XX əsrin əvvəllərində uşaq ədəbiyyatı əsasən pedaqoq-ədəblər tərəfindən yaradılmışdır. Onların əksəriyyəti yaradıcılıqlarında folklor janrlarından, mövzularından geniş şəkildə istifadə etməklə müəllifli uşaq ədəbiyyatının təməlini qoymuşlar. Həmin əsərlərin böyük əksəriyyəti Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının “qızıl fondu”nu təşkil edir. Milli folklordan qaynaqlanan müəllifli uşaq əsərləri dil və üslub baxımından müəyyən üstünlükləri ilə seçilir: əksərən əxlaqi-didaktik mövzudadır, qavranılması və yadda qalması asandır, dili aydın və asan dərk ediləndir. Daha çox nəzm şəklindədir, oynaq ritmlidir, misralarda heca sayı azdır, mükəmməl qafiyəyə malikdir. Folklor üslubunda yazılmış əsərlər uşaqlarda el adət-ənənələrinin, milli ruh və təfəkkürün qorunub saxlanmasına, mənəvi dəyərlərin nəsilən-nəslə ötürülməsinə real imkanlar yaradır. Bu dövrdə folklor üslubunda yazılmış uşaq ədəbiyyatı nümunələri mövzu və ideyası ilə fərqləndiyi, yeni bilik və bacarıqlar aşladığı, əxlaqi-didaktik mahiyyətə və dil zənginliyinə malik olduğu, milli-mənəvi dəyərləri təbliğ etdiyi üçün bütün dövrlərin uşaqları üçün ən dəyərli söz xəzinəsidir.

Qaynaqlar

Adilov, M. və Mərdanov, V. (2019). *Uşaq və şeir*. Bakı: Elm.

Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı antologiyası 3 cildə (ed. Q. Namazov) (2005). Bakı: Öndər.

Belinski, V. (1948). *Seçilmiş əsərləri*. Bakı: Uşaqgəncnəşr.

Həbibbəyli, İ. (2020). *Uşaq dünyasında ədəbiyyat və uşaq ədəbiyyatı dünyası*: [Elektron resurs] / – Bakı, – 13 iyun. URL:<https://science.gov.az/az/news/open/13362>

Müşfiq, M. (1973). *Əsərləri. 3 cildə*, III c. Bakı: Azərnəşr.

Mustafayeva, X. (2011). *Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı*. Bakı: Elm.

Qafarlı, R. (2013). *Uşaq folklorunun janr sistemi və poetikası*. Bakı: Elm və təhsil.

Sabir, M.Ə. (1980). *Hophopnamə*. Bakı: Yazıçı.

Şaiq, A. (1978). *Əsərləri. 5 cildə*, V c. Bakı: Yazıçı.

Şaiq, A. (1984). *Seçilmiş əsərləri*. Bakı: Gənclik.

Saləddin, Ə. (1969). *Sabir və folklor*. Bakı: Gənclik.

Səhhət, A. (2005). *Seçilmiş əsərləri*. Bakı: Lider.

Uşaq ədəbiyyatı (1986). Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. Bakı: Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının baş redaksiyası. C. IX.

Etik, Beyan və Açıqlamalar

1. Etik Kurul izni ilə ilgili;

☒ Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.